

Наталія Кравченко

ВНЕСОК СОЦІОЛОГІЧНИХ/ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ ЗАРУБІЖНИХ КОНЦЕПЦІЙ У РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу тих наукових теорій, що зробили суттєвий внесок у визначення сучасною теорією дискурсу свого об'єкта, категорій та методів дослідження, але залишилися майже поза увагою вітчизняних дослідників. Питання взаємодії теорії дискурсу з різними галузями знань залишається проблемним у лінгвістиці, незважаючи на те, що сучасна концепція дискурсу є прикладом міждисциплінарного діалогу лінгвістики з різними сферами людського знання, які вивчають природу комунікації, концептуальну та інтерактивну системи її обґрунтування, семіотичні форми організації, соціологічні та психологічні механізми реалізації. Актуальність теми статті обумовлюється інтересом сучасної лінгвістичної науки до вивчення дискурсу як міждисциплінарного та інтердисциплінарного явища, адже, як справедливо зауважує О. Селіванова, „лінгвістична природа тексту та комунікації, реалізуючи міждисциплінарний підхід до опису і аналізу своїх об'єктів, включена у численні реляції з такими галузями знань, як лінгвістика тексту, парагматика, психолінгвістика, когнітологія, паралінгвістика, стилістика, риторика, герменевтика, естетика, теорія літератури і т. ін.” [3, 278-279].

Теоретичним підґрунтям статті є концепція дискурсу як процесуального явища (М. Бахтін, О. Селіванова, Є. Тарасова), що пов'язане з інтерактивною, соціокультурною та когнітивною складовими дискурсу як процесу взаємодії свідомостей комунікантів, які спільно розробляють структуру комунікативної ситуації. Мета статті – визначити напрямки та результати впливу на розвиток дискурсивної теорії окремих соціологічних та соціолінгвістичних зарубіжних теорій, зокрема, соціальної психології Е. Гофмана, концепції лінгвістичного (символічного) капіталу П. Бордо та теорії інтеракційної соціолінгвістики. Специфіка жанру статті дозволяє розглянути ці теорії та аспекти їх значущості у визначенні основних дискурсивних категорій лише у формі таблиці.

Соціальна психологія Е. Гофмана [6, 5-45; 7, 78-122; 325-326]

Вводить поняття інтеракції, фреймування, багаторівневості фреймових структур і відношень взаємодії між первісною (заданою) структурою та сконструйованими структурами соціальних взаємовідносин. Формулює концепт ключа (keying) як набору умов, за якими певна діяльність трансформується в дещо інше, тобто має місце розшарування фрейму на ситуації-скрипти. Обґрунтовує зв'язок фреймування з порядком інтеракційної взаємодії учасників під час комунікації і з комунікативними стратегіями; роль пере-

Внесок концептів Е. Гофмана в теорію дискурсу

Когнітивна основа інтеракції комунікантів дискурсу, обумовленість інтеракції ментальними конструктами, соціально і культурно значущими стереотипними ситуаціями, що регламентують діяльність учасників в знайомих комунікативних ситуаціях. Успішність інтерактивної взаємодії на основі взаємоорієнтації учасників дискурсу на „спільні” фреймові структури.

Визначення інтерактивних моделей різножанрових дискурсів на основі

ключення кодів (switching), внаслідок чого здійснюється перехід від однієї діяльності до іншої або зіткнення фреймів. З'ясовує роль вибору коду у встановленні вторинного каркасу комунікації (мовного класу). Визначає сутність феномену „парадокс обличчя”: турбота про збереження „обличчя” реалізується за рахунок часткової втрати свободи самовираження.

типових стратегій, орієнтованих на: а) параметри соціально-рольового статусу комунікантів; б) прогноз їх потенційних реакцій; в) зміни дискурсивних ролей задля реалізації різних тактик тощо.

Персуазивні дискурсивні технології (надбудова над первісним фреймовим каркасом технологічно залежних каналів комунікації та відповідних дискурсивних практик).

Концепт лінгвістичного/ символічного капіталу П. Бордо [5]

Визначення лінгвістичного капіталу як набору умов, що вбудовані («embedded») в соціальний світ і забезпечують шанси на тривалий успіх у здійсненні специфічних практик-дискурсів.

Обґрунтування можливості трансформації лінгвістичного капіталу у різні форми знань, не обмежуючись жодною з них; контроль над символічними цінностями: замінює концепт *комунікативний зв'язок* концептом *зв'язок символічної влади*; поняття *смысл мови/мовлення* поняттям *цінність і влада мови/мовлення*; концепту *лінгвістична компетенція* концептом *символічного капіталу* [5, 649].

Визначення і класифікація основних цілей дискурсу: розуміння не є основною метою, оскільки поведінка в дискурсі спрямована на досягнення стратегічних результатів (повірити, підкоритися, прийняти рішення). Якщо основна мета не ідентифікована, результатом дискурсивного спілкування стає непорозуміння.

Впроваджується поняття *лінгвістичної звички* (habitus) як засвоених структур, вибір яких у комунікативній ситуації визначається наслідуваними та акумульованими цінностями і „санкціонується успіхами/ невдачами на ринку лінгвістичного обміну”. Мовець визначається як стратегічний гравець, здатний передбачити реакцію реципієнта та використати

Внесок концепту П. Бордо в теорію дискурсу

Роль ментального лексикону як компонента структури свідомості комунікантів у процесі породження і сприйняття дискурсу.

Дискурсивна свідомість комунікантів, включаючи комунікативну компетенцію, знання одне про одного та про ситуацію спілкування.

Стратегічність дискурсу, урахування інтерпретації (та інтерпретанти) під час його стратегічного планування.

Когнітивні структури знань/досвіду, що обумовлюють вибір стратегії та засобів її лінгвістичного забезпечення у дискурсі.

Комунікативні та мовленнєві ролі учасників дискурсу (соціально-рольова диференціація).

Комунікативне співробітництво та комунікативний конфлікт як результат збіжності/ незбіжності комунікативних стратегій учасників дискурсу.

цю здатність за допомогою лінгвістичних ресурсів (символічного капіталу). Дискурс обґрунтовується як лінгвістична практика, адаптована до „ринкової ситуації”, тобто „вплетена” в структури влади/ переконань. З’ясовується роль лінгвістичного капіталу в забезпеченні комунікативної легітимності (*legitimacy*), під якою розуміється розпізнання імпліцитних законів системи, їх визнання і погодженість з ними [5, 103-102]. Легітимність визначається як умова виробництва дискурсу; інша умова – гомогенність мовця, реципієнта, мови. Забезпечення легітимності пов’язується з очікуваними ефектами соціального відтворення, домінування, виключення або відбору, ситуативного мовчання.

Інтеракційна соціолінгвістика
(*interactional sociolinguistic*) [8, 453-471]

концентрується на аналізі лінгвістичної та культурної різноманітності сучасного комунікативного оточення.

Ситуативне поведіння визначається як момент злиття соціальних та інтерактивних сил; аналізується вплив на інтеракцію ситуативних та культурно-інформаційних процесів. Акцент на *інтерпретативному* конструюванні мовцями виду діяльності, фрейму, до якого вони залучені, інтенцій та послідовності їх реалізацій.

Визначення контексту як соціолінгвістичного явища, яке не є даністю під час інтерактивної взаємодії, виникає в процесі інтеракції та залежить від практик інференції відповідно до правил поведінки, що можуть поділятися або не поділятися мовцями. Поняття сигналу/ натяку/ ключа (*cue*) контекстуалізації як „будь-якого вербального знаку”, який при взаємодії з „символічними граматичними та лексичними знаками” служить „для конструювання контекстуальної основи ситуативних інтерпретацій і... впливає на розуміння частин повідомлення” [8, 461]. *Типові знаки контекстуалізації*: переклю-

Теорія дискурсу

Глобальна та локальна пов’язаність дискурсу; глобальний контекст дискурсу.

Стратегії, тактики, комунікативні ходи; комунікативна *стратегія* в дискурсі як наскрізна когнітивна програма здійснення дискурсу [3, 171], як когнітивна модель узагальнення минулого досвіду, що спирається на спільність/подібність фрагментів тезаурусу комунікантів, на правила мовленнєвої поведінки в соціумі та знання комунікантів одне про одного та про комунікативну ситуацію, що корегуються під час спілкування.

Тактика – мовні засоби реалізації стратегії в умовах процесуальності дискурсу, корекції інтенції з інтерпретантою. Потреба в додаткових компонентах тактики (комунікативних ходах) в умовах ускладненого спілкування (міжетнічного, міжкультурного, соціально нерівного та ін.). Редукція чи розширення схеми комунікативних ходів у дискурсі (чим більша „дистанція” між комунікантами, тим вірогідніше розгорнута схема).

чення кодів, переключення стилю, вибір ритму, просодії, специфічних лексичних та синтаксичних засобів тощо.

Два рівні інференції: 1) глобальна, орієнтована на тип діяльності (з приводу чого здійснюється обмін інформації, які топіки можуть розроблятися, що може повідомлятися прямо/ непрямо); 2) локальна, орієнтована на „преференційну організацію” (на що спрямований окремий комунікативний процес і яка має бути реакція на нього).

Вивчення регулярностей під час міжетнічного та міжкультурного спілкування; пояснення непередбачених («unwarranted») інституційних наслідків в термінах невдачі мовця/реципієнта ідентифікувати під час інтеракції певну культурно обумовлену традицію, підказану ключами контекстуалізації, та зреагувати на неї. Вивчення асиметрії комунікативного фону мовців, тобто різного використання комунікантами однакових сигналів контекстуалізації та процедур інференції.

Роль мікропроцесів у дискурсі для з'ясування більш широких соціальних та культурних процесів. Динамічне розуміння контексту, який характеризується безмежною відкритістю і *неозначеністю*, які не нейтралізуються у перспективі учасників дискурсу.

Конструювання компонентів інтерактивної моделі, пов'язаних з інтенціями та стратегіями комунікантів; вербальні знаки інтерактивних стратегій у дискурсі.

Жанрова модель як один із компонентів глобальної референції, орієнтованої на тип діяльності. Комунікативне співробітництво та комунікативний конфлікт.

Спираючись на характеристики дискурсу (права колонка), пов'язані з концептами, методами та категоріями, та на проаналізовані соціологічні та соціолінгвістичні зарубіжні концепції (ліва колонка), можна дійти висновку про те, що сучасний соціолінгвістичний підхід базується на розумінні дискурсу як складного когнітивного-комунікативного явища.

Перспективним напрямком подальших досліджень в цій галузі є аналіз внеску когнітивних, прагмалінгвістичних, семіотичних, філософських (постструктуралістських), герменевтичних та інших концепцій щодо визначення природи та категорій дискурсу як лінгвістичного явища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтін М.М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках/ /Антологія світової літературно-критичної думки. – Львів, 1996. – С. 216-321.
2. Селіванова О.О. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики. – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.

3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
4. Тарасова Е.В. Когнитивные основания системной организации речи// Вісник Харківського Державного університету. Серія: Романо-германська філологія. – Харків: Константа. – 1999. – № 424. – С. 174-183.
5. Bourdieu P. The forms of capital/ Handbook of Theory and Research for the Sociology of education, ed. J. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986.
6. Goffman E. On face-work: an analysis of ritual elements in social interaction/ Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. – New York: Pantheon Books, 1967. – P. 5-45.
7. Goffman E. Response cries/ Forms of Talk. – Oxford: Basil Blackwell, 1981. – P. 78-122; 325-326.
8. Gumperz J. On interactional sociolinguistic method/ C. Roberts & S. Sarangi (eds.). Talk, Work and Institutional Order. Discourse in Medical, Mediation and Management Setting. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. – P. 453-471.

Ніна Босак

ЯВИЩЕ ФОНЕТИЧНОЇ ІНТЕРФЕРЕНЦІЇ І ДАЛЕКТНОГО АКЦЕНТУ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВЛЕННІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

Загальноновизнано, що неминучим наслідком взаємодії мовних систем при двомовності є поява інтерференції, що характеризується відхиленням від норми й системи другої мови під впливом рідної (чи домінантної) мови. Вивченням явищ інтерференції (як процесу і як його наслідків) займаються різні галузі науки: педагогіка, психологія, психолінгвістика, лінгводидактика, етнолінгвістика тощо. У зв'язку з цим по-різному формулюються як вихідні поняття, так і завдання дослідження, що призводить до широкого чи більш вузького тлумачення інтерференції, до розгляду її як позитивного чи, навпаки, негативного явища, до виділення внутрішньої, прямої, непрямої, зворотної, мовної і мовленнєвої тощо. Характеристику означеного явища, типологію (класифікації) та механізми прояву ґрунтовно розглянуто з лінгвістичного (В. Брицин, У. Ванрайх, Є. Верещагін, Ю. Жлуктенко, О. Карлінський, А. Мартіне, С. Семчинський, Е. Хауген), з соціолінгвістичного (Ю. Дешерієв, Р. Белл), лінгводидактичного (О. Біляєв, А. Богущ, Є. Голобородько, А. Супрун, М. Успенський, Л. Щерба) аспектів, натомість чимало аспектів цієї проблеми залишаються надалі дискусійними і такими, що потребують свого подальшого диференційованого розгляду.

Останнє десятиліття позначене плідною роботою молодих учених України, в дослідженнях яких відбито ті чи інші аспекти щодо методики навчання української мови за умов українсько-російської двомовності. Серед них дослідження О. Бугайчук щодо проблеми подолання лексико-граматичної інтерференції в усному українському мовленні студентів нефілологічних факультетів, роботи І. Дроздової щодо проблеми формування мовної компетенції у студентів технічних спеціальностей ВНЗ Сходу України, дослідження Т. Окунович щодо проблеми формування